

רק מצוה אחת - של "ה' אלקיך תירא" (דברים ו, ג), וגם אין עליה שם אוצר כלל".

מתלמידי הגר"ס ציינו בתגובה את מה שכתב, כי המאריך בלימוד המוסר יתר על המידה גוזל מזמן תלמוד התורה. ובלשונו: "בענין היראה, אם יאריך בה האדם, זמן יתר מכדי מדתה הנצרך לקיום ושמור רב תבואות התורה, הרי הוא גוזל אותו הזמן העודף, מהתורה שהיה צריך ללמוד באותו העת". ולפיכך מחלק הוא בין "האדם הקבוע בעסק התורה לשמה" - שאיננו צריך להאריך לעסוק באלה כדי לקבוע היראה בלבו, ובין "אותו אדם שאיננו קבוע בעסק התורה" - אשר מחובתו להתבונן ולעסוק בקניית היראה והמוסר⁴.

אלה גרסו שדברי הגר"ח מכוונים בזה לבעלי-בתים, ואף ר' ישראל עצמו לא יסד, לדעתם, את בתי המוסר והלימוד בתבונה אלא עבורם. מה שאין כן עמלי תורה, די להם לעיין ולפתוח ספר מוסר במידה ובמשורה, כפי שיקול דעתם על-פי הצורך⁵.

ממחייבי המוסר?

רוב מצדדי המוסר ראו את הדברים בעין אחרת. הסבא רבי שמחה זיסל זיו מקלם מביא בשם רבנו אמרה נוספת בדבר לימוד המוסר:

"העולם אומרים בשם הגר"ח מוולאז'ין, שמוסר הוא כמו 'פרה אדומה', כשם שפרה אדומה מטמאת את הטהורים ומטהרת את הטמאים, כך מוסר מצדיק את שאינו צדיק ומרשיע את הצדיק". מבאר הגרש"ז: לא ביקש הגר"ח לפטור את הצדיק מלימוד המוסר, אלא להזהיר שאיש צדיק ושלם היודע את רום ערכו וצדקתו, דווקא לימוד המוסר עלול להביאו לידי גאווה יתירה ולהרשיעו. אם כי "פשוטם של דברים - הוסיף הגרש"ז - שלא נתכוון ר' חיים לחוות דעתו אלא כלפי ה"חסידים" שבדורו, אשר הפליגו בלימוד המוסר יתר על המדה, וכמו שכתב ב"נפש החיים"⁶.

כיוצא בזה מוצאים אנו מתלמיד נוסף של ר' ישראל, הגאון רבי נפתלי אמסטרדם. זה מעיד כי ראה בכתב ידו של הגאון ר' יוסף זונדל מסלנט, בתוך רשימת שאלות ששאל מר' חיים רבו, כי בעת פרידתו מוולאז'ין שאל את הגר"ח, באיזה ספרי מוסר טוב

4. "נפש החיים" שער ד' פרק ד, ח-ט.

5. ר"ד כץ שם עמ' 113, במכתב הגר"ח גרשון מגדיל זיו, ולדבריו כך שמע מהגר"ס עצמו. ראה גם עמ' 107, 130, ועוד, וכן להלן הערה 8.

6. רשימות הר"ד הולצברג, מתוך מאמרי הרש"ז מקלם בכתב-יד שתחת ידי הגר"ח חיים שרגא לזין מקלם, במאמר קי"ג. עיקרי הדברים נדפסו ב"אור רש"ז" חלק שמות, מאמר רנ"א.